

**ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ – МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ**

Шевченко Світлана Миколаївна,

к. п. н., ст. наук. сп.,
ст. наук. сп. відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
Київ, Україна

Нинішній час української освіти неможливий без урахування вже напрацьованого вітчизняного. У Національній доктрині розвитку освіти, йдеться про те що навчально-виховний процес повинен здійснюватися в органічному поєднанні з історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу. У зв'язку з цим важливого значення набувають вивчення, аналіз, узагальнення і творче використання досвіду тих українських культурно-освітніх діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст., які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки. Аналіз персоналії як окремого предмета історико-педагогічного дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія, як наголошують сучасні дослідники, зазвичай є основою наукової реконструкції епохи та висвітленням загальнопедагогічного досвіду кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Особливе місце серед визначних педагогів посідає Михайло Сергійович Грушевський (1866 – 1934) – видатний учений-гуманітарій, талановитий організатор наукового життя, авторитетний лідер суспільно-політичного руху, визначний педагог, просвітній діяч та перший Президент України. Наукова спадщина великого вченого вражає своїми масштабами: вона налічує близько 2000 праць, серед яких 180 – монографії. Надзвичайна працездатність і наукове завзяття дали йому змогу зробити вагомий внесок і в історичну науку, і в літературознавство, і у фольклористику, і в соціологію, і в педагогіку. Окрім створених підручників для вузів і шкіл, популярних книжок для самоосвіти,

М. С. Грушевський залишив у спадок нащадкам свою етико-гуманістичну систему поглядів на людину та її виховання – наголошуть сучасні дослідники [4, с. 12]. Учений є автор нової концепції української історії, яку вважав могутнім засобом громадського виховання, важливим моральним елементом навчального змісту. До таких велетнів української національної культури, політичної і педагогічної думки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Безперечно належить Михайло Грушевський, поряд із славетними іменами Тараса Шевченка та Івана Франка. Саме з їхніми іменами, їхньою творчою спадщиною насамперед ідеї відродження української культури, науки, громадської думки, відродження історичної свідомості й національної гідності народу.

Але, повертаючись до його зростання та величі зазначимо, що М. Грушевський пройшов складний життєвий шлях. Після захисту дисертації (1894) певний час працював завідувачем кафедри історії Львівського університету. Редагував «Записки...» Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Очолював дирекцію «Українсько-руської видавничої спілки». У 1906 році заснував у Петербурзі «Украинский вестник» - орган української громади в Державній Думі. З березня 1917 р. обраний головою Української Центральної Ради, а в 1918 р. став Президентом Української Народної Республіки.

Михайло Грушевський стверджував, що серед найважливіших потреб розвитку національного виховання є потреба рідної школи, без якої народ ніколи не зможе вибитися на самостійну дорогу життя і залишатиметься лише пасинком чужих народів. Зважаючи на це, **навчання рідною мовою вважав головним принципом організації народної освіти**. Намагаючись втілити цей принцип у життя, видав «Історію українського народу», «Коротку історію України», «Ілюстровану історію України», інші навчально-методичні посібники. Написав низку статей, у яких обстоював виховну роль історичної пам'яті українського народу. Згодом об'єднав їх у збірки: «Хто такі українці й чого вони хочуть», «На порозі Нової України», «Вільна Україна».

З 1894 року Михайло Грушевський очолював щойно утворену кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті, яка зосереджувала свої

науково-педагогічні зусилля на вивчення проблем історії Східної Європи.

Роки професорства у Львівському університеті стали для Грушевського школою змушіння і як талановитого викладача історії України та ряду інших дисциплін, і як глибокого дослідника історії свого народу. Тут же виявились неабиякі його здібності як громадського діяча. Переїхавши до Львова, М. Грушевський активно співпрацював у науковому товаристві імені Т. Шевченка, активно залучав до нього талановитих студентів, учителів, молодих науковців. З 1897 року М. Грушевський очолив Товариство і спільно з великим Каменярем вдосконалив його організаційну структуру, розширив сферу його діяльності, доклав великих зусиль, щоб українські дослідження набули міжнародного розголосу.

Результатом М. Грушевського, І Франка та інших видатних вчених, письменників стало стотомне видання „Записок Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка”, ряд літературних та публіцистичних часописів. Наприклад, у 1898 р. з'явився перший том „Історія України – Русі” М. Грушевського, а пізніше – другий і третій. Проте царські власті не дозволили розповсюджувати ці томи ні на Слобідській, ні на Наддніпрянській Україні. Великим кроком на шляху подолання цього незнання стало запрошення М. Грушевського до Парижу, де він прочитав курс лекцій з історії України у російській вільній школі. Крім того, намагаючись донести слово української науки та освіти до читача, ініціював у 1899 р. створення «Української Видавничої Спілки» першого в Україні українського видавництва.

Революція 1905 року в Росії і певна відлига в національній політиці, що наступила згодом, покликала М. Грушевського на дорогу його серцю Наддніпрянщину до Харкова, Києва, Одеси та Санкт-Петербурга, де він працював над головною капітальною працею свого життя. Тут він швидко підготував популярну книгу „Про старі часи на Україні. Для першого початку” (Київ, Відень, 1912), а згодом – розраховану на більш підготовленого читача - „Ілюстровану історію України” (Київ, Львів, 1913). Цей період був надзвичайно плідним щодо наукової роботи видатного історика. Вийшла

велика кількість його статей українською мовою. Він обґрунтував необхідність відкриття українських кафедр, впровадження університетського викладання українською мовою, написав книгу про історію українського козацтва, вів широку лекторську діяльність.

Початок першої світової війни застав родину Грушевських у Карпатах. Шлях додому виявився складним і небезпечним... Лютнева революція 1917 року звільнила Грушевського з-під нагляду царської охоранки, він негайно повернувся в Україну і поринув у політичне життя, очолив Центральну раду, виступав на мітингах, у пресі, постійно роз'яснюючи питання федералізму, історію відносин України та Росії. 28 квітня 1918 року Центральна рада була розігнана окупаційними австро-німецькими військами. Але депутати зібралися та затвердили конституцію, внесли зміни до земельного законодавства і проголосили М. Грушевського Президентом Української Народної Республіки (Саме в цей час під наглядом німецьких військових частин на Софіївській площі було названо гетьманом України Павла Скоропадського, який узяв на себе тимчасово „усю повноту влади”).

опинившись під загрозою арешту у 1919 р., М. Грушевський виїхав до Станіслава (тепер Івано-Франківськ), а звідти до Праги, де прагнув захистити українські інтереси на Празькій мирній конференції. Всесвітньо відомий вчений відвідав Берлін, Женеву, а також Відень, де взяв участь у створенні „Вільного Українського Університету” тощо. Зрештою, разом з родиною залишився у Бадені під Віднем. Згодом, на початку 1921 року українська делегація на Ризьких переговорах знайшла можливість передати М. Грушевському запрошення повернутися на Україну, що відбулося у березні 1924 року. Варто відзначити, що протягом 20-х років завдяки М. Грушевському утворилась школа дослідників різних напрямків історії, культури, літератури, які об'єднались навколо нього, відтворились академічні інституції.

Визнанням світового значення його наукової діяльності стало святкування 60-річчя вченого-енциклопедиста у жовтні 1926 року, а в 1931 р. вчений закінчив десятий том „Історії України-Русі”, який був відредагований і

виданий його дочкою Катериною Михайлівною. Також підготував рукопис одинадцятого тому, закінчував роботу над сьомим, восьмим і частиною дев'ятого томів історії української літератури та видав серію трактатів з історії громадської думки XVIII ст. на Україні.

Помер М. Грушевський у 66 років під час перебування на лікуванні у Кисловодську у 1934 р. Поховано його у Києві.

Отже, аналізуючи діяльність та педагогічні погляди М. Грушевського, які сформувалися у період назрівання національних і соціальних революційних перетворень Української Народної Республіки ми виділимо основні напрями в переконаннях визначного вченого-просвітителя:

- школа і освіта здійснюються на засадах традицій національної культури обов'язково рідною мовою;

- школа, освіта і педагогічна наука у державі мусять бути незалежними від чужинського впливу, крім творчого засвоєння кращого досвіду вчительських, науково-дослідницьких та інших об'єднань;

- національна свідомість має домінувати у вихованні моральності.

Відзначимо, що головною умовою існування національної школи М. Грушевський вважав *навчання рідною мовою*. На його погляд у рідній школі учні мають прилучитися до надбань духовної культури свого народу, його історії, культури, традицій, звичаїв, побуту тощо. Тобто зміст освіти і виховання повинен відбивати національні особливості українського народу, внаслідок чого в учнів мав формуватися народний світогляд, національна свідомість, характер, спосіб мислення, діяльність, народна мораль тощо.

Варте уваги і те, що особливе місце М. Грушевський відводив історії, зазначивши догматизм і застарілі традиції у вивченні шкільного курсу. Він наполягав, що історія має давати відповідну оцінку всім епохам і подіям, всіх народів. Історію рідного краю вчений вважав першоосновою громадського виховання. Але активну роль у справі освіти та виховання М. Грушевський відводив *народному вчителю*, заповідав йому горнутися до свого українського, розширювати його всякими способами.

Отже, науково-педагогічна і публіцистична спадщина М. С. Грушевського не обмежується капітальними працями, трактатами, статтями, численними курсами лекцій, які він читав з університетських кафедр. Дбаючи про поширення історичних знань, учений поряд з уже згаданими вузівськими підручниками, написав ще й дві книжки для школярів. Перша з них – ілюстрована історія України під назвою „Про старі часи на Україні. Коротка історія України” (1907). Друга – „Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх”, - побачила світ у 1920 р. Майже весь тираж цього видання було знищено ще за життя автора. Також одним із важливих доробків ученого є його народознавчий нарис „Українці”, вперше опублікований у 1910 р.

У брошурі „Про українську мову і українську школу”, вперше виданій у 1912 році, автор зібрав свої статті про українську мову і шкільну науку чи освіту. які друкував у газеті „Село” в 1909 – 1910 рр. для читачів селян. У передмові до першого видання автор писав: „... Чей стане в потребі. Питання еї – про українську мову, школу й освіту, не порішені в Росії досі, і довго ще про них прийдеться змагатися й споритися, тож і гадки та звістки, подані в сих статтях, можуть придатися і сьому ділу послужити. Правда, статті еї писані з ріжних нагод і часом до тої самої справи і по кілька раз вертаються, та тямущому чоловікові се не зашкодить. Такі нагоди повторюються і певно будуть повторятися, і сказане з їх приводу не раз ще матиме свою силу”. Звертаємо увагу, що до цієї брошури увійшли такі важливі статті: „Шкільна мова”, „Законопроект про ученне українською мовою”, „Українське письменство”, „Не порозумнішали”, „Не позволяти”, „Колишня освіта і теперішня темнота”, „Шкільна справа в Галичині”, „За український університет”. „Промовили”. „За слова і букви”, „Великдень”, „Російська академія наук про українську мову”, „Мова українська і руська”, „Мова панська і мужицька”, „Розуміють”, „Інородці”, де автор порушив болючі і гостро актуальні питання: русифікація або ж ополячення школи – а тому і народу; про безграмотність; про правопис; про створення українських університетів; про

утворення кафедр української мови при вузах тощо”. Отже, нами встановлено, що основними принципами, які повинні лежати в основі української школи, на переконання М. Грушевського, є: демократизм, рівність жінок і чоловіків на освіту, навчання рідною мовою, обов'язковість освіти для всіх дітей шкільного віку, українізація школи, широка участь громадянства у керівництві справою освіти тощо. З огляду на це в досліджуваній період головний акцент своєї діяльності педагог зробив на розбудову всіх ланок українського шкільництва. Найбільш активною та різноплановою така праця була на галицьких землях. Виявлено, що використовуючи конституційні можливості Австро-Угорської монархії, а також спираючись на багаті традиції галицького шкільництва, вчений розгорнув боротьбу за кількісне зростання мережі початкової школи, утворення приватних навчальних закладів середньої ланки, а також за українізацію вищої освіти. Вказано, що в цій праці педагог нерідко виступав як новатор та пропагандист, що доводив сучасникам пріоритетність саме освітнього напрямку діяльності. Наголошено, що погляди М. Грушевського на освітні процеси в тогочасному українському середовищі були суголосні з думками інших видатних вітчизняних просвітителів – Бориса Грінченка, Івана Франка, Лесі Українки, Софії Русової та ін..

Доведено, що значною мірою завдяки М. Грушевському було зміцнено матеріальну базу українського шкільництва в Галичині. Учений налагодив партнерські відносини зі студентськими організаціями, сприяючи організаційному становленню українського молодіжного руху. Він також ініціював утворення низки інституцій ("Учительська громада" та Крайовий шкільний союз) і спеціалізованих видань (наприклад, журнал "Наша школа"), що сприяли координації зусиль у сфері шкільництва, а також тривалий час очолював їх. Наголошено, що все це мало значний вплив на справу освіти українського населення галицького краю. Таким чином, у складний період відбудови сучасної школи України творча спадщина М.С. Грушевського знову займає провідне місце у відновленні національної свідомості учнівської молоді, підвищенні рівня педагогічної культури батьків; зростання ролі вчителя. Більш

того, його теоретичні надбання мали прямий вплив на збереження національного духу українців у різних куточках світу.

Узагальнюючи творчий доробок, як першого президента УНР Грушевського-педагога та просвітника, передовсім відзначено органічність його творчої натури: педагогічні ідеї вченого були природним продовженням його загальногуманістичних переконань, а просвітницька діяльність розглядалася як необхідна складова національно-культурної праці. Це дало поштовх ученому ініціювати та можливість реалізувати численні освітянські проекти, що мали вагомий вплив на тогочасне українське життя та довготривалі наслідки для вітчизняної культури. З огляду на це стверджено, що М. Грушевський був одним із видатних лідерів українського педагогічно-просвітницького руху кінця XIX – перших десятиліть XX ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський М. С. Історія України / Упоряд. В.Г.Сарбей. К.: Освіта, 1992. 271 с.
2. Грушевський М. С. Історія України Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань та інші. К.: Наук. думка, 1991. Т.1. 1991. 736 с.
3. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. / Передм. Я. П. Гояна. К.: Веселка, 1991. 46 ст. іл.
4. Сухомлинська О. В. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн.: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березівська, Л. С. Бондар, Н. П. Дічек / Ольга Василівна Сухомлинська (ред.). Кн. 2 : XX століття. К. : Либідь, 2005. 552с.
5. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах/ за ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. Кн. 1. 622 с.; Кн. 2. 550 с.